

Fırat İlim. *Bahatin: Diyaloji, Karnaval ve Politika*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017. 220 sayfa.

İsa İlkay Karabaşoğlu

Boğaziçi Üniversitesi

isakarabasoglu@bisav.org.tr

ORCID: 0000-0002-9114-8072

DOI: 10.20519/divan.357717

Mihail Bahatin'in XX. yüzyıl edebiyat araştırmalarının en önemli isimlerinden biri olduğunu; ve hatta en önemlisi olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Bugün eğer şiirbilim (*poetics*) yanında bir düzyazıbilimden (*prosaics*) söz edebiliyorsak bu Bahatin'in çalışmaları sayesinde. Etkisi zaman, mekan, dil, disiplin ve başka pek çok sınırı aşan dilbilim, estetik teorisi, Ortaçağ halk kültürü ve roman türü üzerine çalışmaları bugün dahi birçok coğrafyadaki farklı dillerde edebiyat ve diğer alanlarda etkisini sürdürmektedir. Bahatin'in *Dostoyevski Poetikasının Sorunları*, *Rabelais ve Dünyası*, *François Rabelais ve Ortaçağ-Rönesans Halk Kültürü* gibi önemli telif eserleri ve *Karnavaldan Romana*, *Söylem Türleri ve Başka Yazılar* gibi derleme kitapları muhtelif yayınevleri tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bununla beraber, Türkçede bu derinlikli düşünürü okumada kılavuz olarak değerlendirilebilecek bir "Bahatin'e giriş" kitabı yoktu. Fırat İlim'in *Bahatin: Diyaloji, Karnaval ve Politika* kitabı bu işe hasredilmiş bir çalışma. Giriş kitabı yazmak çok köklü ve saygın bir bilim geleneği olmasına rağmen, kitle eğitiminin getirdiği yozlaşmayla dilimizde küçültücü olmasa da darlaşmış bir çağrışım kavuşmuştur. Daha çok "101" ders kitaplarını akla getirmekte. Bu yüzden İlim'in çalışması için "temel" denmesi daha uygun olur.

Türkçede Bahatin sıklıkla Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanını anla(t) mak amacıyla değerlendirilmiştir. Başlangıçta simbiyotik bir işlerliğe sahip olan bu birliktelik artık işlevsizleşmiş, yerini handiyse asalak bir ilişkiye bırakmıştır. Birini yekdiğerinden ayrı düşünmeye fırsat vermemektedir. Ayrıca, söz konusu literatür, referansları itibarıyla (Fransız düşüncesi) Bahatin'in *diyalojizm* düşüncesini oldukça metin-merkezli bir yerden kavramakta ve onu Julia Kristeva'nın *metinlerarasılık*¹ mefhumuyla anlamaya

¹ Julia Kristeva, *Desire in Language*, çev. T. Gora, A. Jardin, L. S. Ruidiez (New York: Columbia University Press, 1966/1980), 36-92.

çalışmaktadır. Halbuki bu bakış, İlim'in özenli bir şekilde gösterdiği gibi, diyalog-metin-yazı-tarih kavramlarını birbirlerine özdeşleyerek diyalojizmi bir metinlerarasılığa indirgemekte ve Bahtin düşüncesindeki en temel elementlerden biri olan aksiyolojik öznelerarasılığı ihmal etmektedir (s. 60). Bu metinlerarasılık dahi pek çok münasebette, amiyane tabirle, "filanca metne/yazara selam durmak" olarak algılanmaktadır. Kristeva daha sonra bunu tevil etmeye çalışacak, dil teorisi ile özne teorisini bir kılarak ve metinlerarasılığı mezkur sebepten ötürü kullanımdan düşürüp "*transpozisyon*" kavramını ön plana taşımaya gayret edecektir,² fakat düşünce tarihini bir kere o mecraya sokmuştur artık. Fırat İlim'in incelemesinin en büyük kıymeti Bahtin'i bütün bunlardan arı, Bahtin'den yola çıkarak ve onu araçsallaştırmadan ele almasıdır.

Kitap dört bölümden oluşuyor: "Bahtin'in Diyaloji Kuramı", "Dilsel Dönüş", "Tarihsel Poetika ve Kültürel Mücadele" ve "Karşı Kültür Olarak Karnaval." Bununla beraber, aslında Bahtinyen diyalojizmi açıklamaya yönelik iki temel aksa sahip. Birincisi, Bahtin'in *Dostoyevski Sanatının Sorunları* dahil 1929 yılına kadar yayınladıklarını kapsayan evreyi formel dönem olarak, 1929'dan ölümüne kadarki süreyi ise tarihsel dönem olarak düzenler ve iki farklı ancak süreğen bölümlemede diyaloji kuramının formelden tarihsel olan gelişimini inceler. İlim'e göre ilk dönem diyalojik sürecin görüngübilimsel analizidir. İkinci dönemde ise diyalojinin sınırları genişletilerek kültür tarihinin sorunları da incelemeye dahil edilir. Formel dönemde kendi başına ele alınan birey kategorisi tarihsel dönemde yerini türsel ve toplumsal olarak birey fikrine bırakır (s. 19). Tarihsel evredeki diyalojide dahi Bahtin'deki birey fikri kaybolmayacaktır çünkü diyalektiğin aksine diyalojik kuramda anlamın şekillenme sürecinde "tekil bir taşıyıcı yerine birden çok ve soyuta indirgenemez taşıyıcı[nın] bulunması, sürecin belli bir ereğe (sona) sahip olmaması ve pratik koşulların belirleyiciliği" bilginin tarihselliğini çok yönlü ve açık uçlu bir diyalog olarak kavrar (ss. 18-19).

Bahsedilen ikincisi aks ise Bahtin üzerine literatürün, yazarın kendi deyişiyle "Bahtin endüstrisinin", düşünürün kapalı biyografisinden spekülasyonlarla yaydığı "rölativist, liberal, antimarksist, bireyci, çileci, biçimci ve yer yer postyapısalcılığa yaklaşacak denli 'metin' merkezci" Bahtin imgesinin yerine; Aydınlanma, romantizm ve Marksizm ile basit bir ret-kabul değil eleştirel bir ilişki geliştiren, onu mâl etmek isteyen postyapısalcılığa karşı toplumsal her daim önemseyen bir imgeyi ön plana çıkarmaya çalışıyor (s. 18).

² Julia Kristeva, *Revolution in Poetic Language*, çev. Margaret Waller (New York: Columbia University Press, 1984), 59-60.

Bahtin'in diyaloji kuramını açıklamakta oldukça mahir olan kitabın diğer bölümlerine göre zayıf kaldığı bir yer var ki o da "*kronotop*" kavramıyla ilgilenen küçük bölüm. Bu, kronotop kavramının Bahtin araştırmaları içinde diğer meselelere göre oldukça yeni keşfedilen bir unsur olduğu göz önüne alındığında anlaşılır bir durum. Bahtin'in çalışmalarını çok kısıtlı koşullarda sürdürdüğünü biliyoruz: Sovyet Rusya'sında zor şartlarda yaşamış, sürgün edilmiş, eserleri sansüre uğradığı gibi belli sebeplerden ötürü kendisi de oto-sansür uygulamış. Bu zor şartlar Bahtin'in eserlerini de okumayı zor kılan sonuçlar üretmiştir. Özellikle sansürden ötürü yazdıklarını tahavvül etmek zorunda kalması Bahtin'in heterodoks yazma biçimiyle birleşince metinlerine nüfuz etmeyi zorlaştıran başlıca etmen olarak beliriyor. Bunun yanı sıra kaynaklarının açık olmaması, Bahtin çevresi olarak bilinen çalışma grubunun onun entelektüel biyografisini bulanıklaştırması ve telif eserleri hakkındaki şüpheli tartışmalar bunlardan başlıcalarıdır. Bütün bunlara rağmen Bahtin fikirlerini ortaya koyarken sistematik ve açık olmaya azami önem verir. Entelektüel kariyeri izlendiğinde düşüncelerini nasıl bir bütünlükle geliştirdiği görülür. Heterodoks yazma biçimi doğrudan bu fikirlerin içeriğinden kaynaklanır. Onun kronotop terimini kavramsallaştırdığı "Romanda Zaman ve Kronotop Formları" makalesi ise heterodoks olduğu kadar açıklamalarında da oldukça metaforik bir metin olmasıyla Bahtin'in belki de en yorucu metinlerinden biridir ("zaman yoğunlaşır, bedene bürünür"³ gibi mecazi ifadeler). Burada kronotopun tanımlanması yerine onun işlevlerini görürüz; kronotop ise verili kabul edilir ("anlatı ilmeklerinin düğümlendiği ve çözüldüğü yer",⁴ "anlatıyı biçimlendiren anlam",⁵ "zamanın ve mekanın içkin birlikteliği"⁶ gibi). Fırat İlim de bu zor metni yeniden ortaya koyuyor, ancak bu bölüm kitabın diğer bölümlerine kıyasla daha az açıklayıcı kalıyor.

Başta söylendiği üzere İlim'in *Bahtin* kitabı düşünür üzerindeki "yaygın imge"yi de revize etme yönünde bir girişim. Ancak bunun ortaya konması metin içinde doğrudan doğruya bir yüzleşmeyle değil; olumlayıcı, kendi ifadesini kurarak yapılan bir eleştiriyle gerçekleşir—aksi takdirdeki bir girişim çalışmanın yürüncesini temelde bir literatür eleştirisine kaydıracağı gibi yazarı da Herkülvari bir işin altına sokardı. Bu dolaylı eleştirinin siyasal içerimlerinin açıklandığı ve metnin pozisyonunu açıkça bildirdiği yer ise kitabın karnaval meselesini tartıştığı son sayfalarıdır. İlim burada Bahtin'in

3 Mihail M. Bahtin, "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel," *The Dialogic Imagination* (Austin: University of Texas Press, 2008), 84.

4 Bahtin, "Forms of Time," 250.

5 Bahtin, "Forms of Time," 250.

6 Bahtin, "Forms of Time," 84.

diyaloji düşüncesinin tarihe, tarihsel poetikaya ve sosyal mücadelelere açılan boyutuyla Bahtin uzmanlarının –Todorov, Holquist, Brandist, Pechey gibi– görecelik, tutarsızlık, metinlerarasılık yorumları ve Bahtin düşüncesinin tarihsel vurgularını ihmal edip sadece yazınsal türler arasındaki ilişkileri inceleyen bir edebiyat aleti olarak önemseyen tutumları arasında açık bir karşıtlık kurar. Ona göre bu kişiler Bahtin düşüncesinin belli unsurlarını araçsallaştırarak edebiyat incelemeleri için kullanışlı kılmakla kalmamış, ayrıca Bahtin çalışmalarının doğrultusunu değiştirerek bu düşüncenin bahsi geçen tarihsel göndermelerini perdelemişlerdir (s. 200).

Kitapta yaygın Bahtin imgesini tamire çalışırken genel bir literatür üzerinden, yazarın kendi ifadesiyle “Bahtin endüstrisi” üzerinden bir soruşturma gerçekleştiriliyor. Dolayısıyla Türkçedeki mevcut yazın ayrı bir incelemeye tâbi tutulmuyor. Bununla beraber, İlim bundan hiç bahsetmiyor değil. Yine kronotop hakkındaki alt bölümde Bahtin’in kavrama dair tanımlarını yineledikten sonra bir dipnot vererek Jale Parla’nın kronotop kavramını Benjamin’in “*aura*” kavramıyla yakınlaştırmasını yadsıyor. Burada bir düzeltmeye, en azından bir tavzihe ihtiyaç olduğunu düşünüyorum. İlim, Bahtin’in ilgili makalesindeki kronotop tanımlarını verdikten sonra dipnot düşerek “bu işlevlerden hiçbirinin Parla’nın sunduğu kronotop kavrayışına uymadığı, Bahtin’in kronotop kavramının Benjamin’in *aura* kavramıyla ‘aynı kavram’ olmadığı açıktır” der (s. 121). Burada birbirine bağlaşıklık iki sorun var: (i) İlim burada henüz kronotop kavramını tartışmaya açmamış, kavramın bahsedilen makaledeki tanımlamalarını aktardıktan sonra, (ii) yine Jale Parla’nın kronotopu nasıl bir bağlam içinde ele aldığı tartışmadan yukarıda alıntılanan dipnotu vermiştir. Hâlbuki, Parla’nın “aynı kavram” ifadesi her ne kadar hatalı bir kullanım olsa da bu ifadenin geçtiği tartışmada kronotopu Marksist eleştirmenlerin edebiyat eserinin tarihsel yapısını açıklamak için türettikleri kavramlar içinde değerlendirirken doğru bir kavrayıştıdır. Üstelik burada yalnızca Bahtin’in kronotop ve Benjamin’in *aura* kavramları değil, Lukacs’tan başlayarak Goldmann, Althusser, Macherey, Jameson gibi eleştirmenlerin terminolojileri de edebiyat eserini aktüel tarihsel pratikle ilişkilendirme çabalarına nispet edilerek birbirine ulaştırılır.⁷ Zaten Parla’nın incelemesinin daha sonraki sayfalarında kronotop hakkında İlim’le benzer ifadeleri ve örnekleri kullanmış olduğu (mesela “görme biçimi” metaforu) ortaya çıkar. Ayrıca Parla, aktüel dünyanın kronotoplarıyla bunların asimile edildiği metinsel dünyanın kronotoplarının ayrımı gibi ya da edebiyat tarihinin kronotop vasıtasıyla meta-dilsel analizinin toplumsal çatışmalar tarihini okumamı-

⁷ Jale Parla, *Don Kişot’tan Bugüne Roman* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 41.

za imkan vermesi gibi, Bahtin'in kronotop hakkında ortaya koyduğu birçok mahiyetin de farkındadır.⁸ Dolayısıyla, bu hadisede yanlış bir kavrayıştan ziyade yanlış bir ifadenin söz konusu olduğunu düşünüyorum. Yeri gelmişken bir temennide bulunayım: İlim'in Türkçedeki Bahtin literatürünü tartışan ayrıca bir metin/makale yazması dilimizdeki Bahtin tartışmalarını da canlandırmak için iyi bir vesile olurdu.

İlim, 1990 sonrası çalışmalarda Bahtin'i, özellikle karnaval düşüncesini anlamlandırmada iki temel paradigmanın tebarüz ettiğini belirtir. İki anlayış da siyasal angajman sorunuyla ilgilenir. Bunlardan ilki Bahtin'in eserlerini Stalinist Sovyet rejiminin dolaylı bir eleştirisi olarak okuyan "ütopyacı" ya da "eleştirel" yaklaşımdır. Bunun karşısındaki ikincisi yaklaşım ise Bahtin'in Sovyet rejiminin ve totalitarizminin estetik meşruiyetini sağlamaya giriştiğini iddia eden "uzlaşmacılara" aittir. İlim bu iki zıt görüşün arasında alternatif yolların olduğunu söyler. Bunlardan biri karnaval sorunsalını hem Bahtin'in kuramı içinden ele alıp hem de karnaval tartışmasının Bahtin'in bağlamını belirleyen önceki tartışmalarını da hesaba katarak bu ikisinin ilişkisini ortaya koymaktır. Yani geçmişe doğru bir açıklamaya girişmektir. Bunun sonucunda *karnavallaşmanın* Bahtin'e ait bir kavram olduğu ancak *karnavalın* kendisinin çok daha eski bir tarihsel olgu olduğu, karnaval tartışmasının bağlamının modern birey fikrinin öncesine göndermede bulunduğu, Bahtin'in karnavalın yalnızca belirli bir uğraktaki –Rönesans– haliyle uğraştığı ve bunun başka bir zamanda başka bir hale geçebileceği neticeleri çıkar. Dolayısıyla, karnaval bağlamında politik angajman sorunu sabitlenebilecek bir mesele değildir.

Fırat İlim, Bahtin'i edebiyat teorisi ve sosyal bilimler tarihinde konumlandırırken çok dikkatli ve titiz bir okuma sunuyor. Düşünürün yapıtlarına doğrudan bir yaklaşımla etrafındaki gizem bulutunu dağıtmaya çalışıyor ve derli toplu bir entelektüel portre öneriyor. XX. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olarak Bahtin üzerine yazılmış ilk Türkçe telif eser olması da kitabı okumak için başlı başına bir sebep.

8 Parla, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, 49-66.